

24. Powell W. The New Institutionalism in Organizational Analysis / W. Powell, P. DiMaggio. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 478 p.
25. Sewell W. F. A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation // The American Journal of Sociology. – 1992. – Vol. 98. – № 1. – P. 1-29.
26. Shepsle K. Studying institution: Some lesson from the rational choice approach // Journal of theoretical politics. – 1989. – Vol. 2. – P. 131-147.

Чепак В. Організації в оптиці неінституціоналізму.

Стаття посвячена аналізу неінституціонального підходу к дослідванню організацій сучасних західних соціологів Д. Норта, Дж. Мейера, П. Дімаджіо, Н. Флінгстіна, Е. Де Сото. Розглянуті теоретико-методологічні основи, основні положення даного підходу, відміння від економічного теоретизування о сутності і принципах функціонування сучасних організацій.

Ключові слова: організація, організаційне взаємодія, транзакційні витрати, актор, організаційне поле, інституціональна середовище.

Chepak V. Organizations in the New Institutionalism Optics.

The article deals with analysis of the new institutional conception to the problems of organization by the modern western sociologists D. Nort, J. Meyer, P. DiMaggio, N. Flingstein, E. De Soto. The theoretical and methodological basics, main principles, difference from the economic theorizing as for modern organizations essence and features of functioning are considered.

Key words: organization, organization interaction, transaction costs, actor, organization fields, institutional environment.

Бєлєнок О., Мацко-Демиденко І.

РЕКРЕАЦІЙНА ПОВЕДІНКА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі рекреаційних практик у постмайданному суспільстві. Проаналізовано вплив низки соціодемографічних та соціоекономічних чинників на рекреаційну поведінку українських громадян і на суб'єктивні оцінки стану здоров'я населення. Зроблено пропозиції відносно розвитку рекреаційної сфери і формування здорового способу життя молоді.

Ключові слова: рекреаційна поведінка, рекреаційні практики, здоров'я, здоровий спосіб життя, соціологія медицини.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Відпочинок – необхідна частина життя людини, важливий засіб збереження її здоров'я та працездатності. Рекреаційна поведінка – це система дій та атитюдів особистості, що має на меті відновлення фізичних і психоемоційних сил, а відтак, збереження її здоров'я. Повноцінна рекреація є одним із ключових чинників, що прямо чи опосередковано впливають на стан здоров'я та суб'єктивне благополуччя індивідів, успішне розв'язання ними численних повсякденних життєвих проблем.

Раціональний збалансований бюджет часу взагалі та часу відпочинку зокрема може бути визнаний найважливішим показником ефективності життєвого планування свідомих громадян. Бюджет річного фонду вільного часу зайнятого населення, що використовується для рекреації, зазвичай має наступні складові: 1) щоденний відпочинок після роботи/навчання; 2) відпочинок під час вихідних днів; 3) відпочинок під час святкових днів; 4) щорічний тривалий відпочинок у період відпусток або канікул. Саме в раціональному режимі дня індивідів, оптимальному чергуванні праці і відпочинку протягом року міститься первинна ланка профілактики усіх видів захворювань. «Економія» на відпочинку призводить до погіршення самопочуття, росту перевтоми, хронічного стресу, різних соматичних хвороб і навіть до психоемоційних розладів. Відлунням невикористаних відпусток з плином часу закономірно стають певні соціально-економічні втрати як для людей, так і для організацій, в яких вони працюють (вчаться), а в кінцевому підсумку – і для держави, бо зниження показників здоров'я населення супроводжується зростанням витрат по видатках на медичну допомогу, а «згасання» продуктивності праці зумовлює зменшення суспільного пирога, з якого нарізуються ті та інші соціальні трансферти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор.

Здоров'я та відповідний стиль життя були предметом ґрунтовного теоретичного аналізу західних вчених (М. Гросман, У. Кокерхам, С. Уільям та ін.). У розвиток досліджень з рекреаційної проблематики зробили вагомий внесок також українські соціологи та економісти. Вони досліджували, зокрема, залежність рівня здоров'я від матеріальних умов життя інших соціально-економічних характеристик (Е. Лібанова, О. Амоша, О. Балакірева, К. Антипенко та ін.), становлення соціології медицини як галузі знання та інституту сімейної медицини (О. Філіппова, І. Мажак та ін.), здоров'я в самооцінках населення (Г. Таранюк, І. Венгерчук та ін.). Широкий

спектр проблем з соціології рекреації та медицини в сучасних умовах розглядається в роботах наших колег – А. Антонова, І. Журавльової, Ю. Лісіцина, Н. Русінової, О. Ображей, В. Подвальської та ін.

Наукове планування демографічних і соціально-економічних процесів відтворення населення повинне базуватися на надійному знанні реальних відмінностей серед різних його груп щодо забезпеченості тими чи іншими матеріальними благами та життєвими можливостями, актуальних потреб громадян в рекреаційних та медичних послугах.

Мета статті – на емпіричному матеріалі з'ясувати типові форми проведення щорічних відпусток та самооцінки стану власного здоров'я представниками різних груп населення України; розглянути вплив низки об'єктивних та суб'єктивних чинників, що здійснюють суттєвий вплив на рекреаційну поведінку громадян, а саме на рекреаційні практики, через які вона реалізується, та обумовлюють відповідну диференціацію населення.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Емпіричну базу статті становлять результати загальнонаціонального Моніторингу громадської думки, який проводив Інститут соціології НАНУ у 2012, 2014 і 2016 рр. за вибіркою, репрезентативною за основними соціально-демографічними ознаками для дорослого населення країни (N=1800). Дослідження 2014-2016 рр. було проведене в усіх регіонах України за винятком Криму.

З'ясувати, як саме громадяни України проводять відпустки, які чинники впливають на рекреаційні практики населення, був покликаний аналіз відповідей респондентів на запитання Моніторингового дослідження – 2016: «Як Ви відпочивали, провели переважну частину своєї відпустки, канікул минулого року?». Зазначимо, дані дослідження 2016 р. стосувалися реалій постмайданного 2015 р., а дані дослідження 2014 р. – реалій домайданного 2013 р. Як незалежні змінні ми використовуємо цілий ряд показників, що можуть бути класифіковані таким чином: 1) соціально-демографічні дані; 2) соціально-економічні характеристики; 3) соціально-психологічні параметри.

Галопуюча економічна криза у державі, збройний конфлікт на Сході України, ускладнення приватних поїздок до Криму, який традиційно слугував звичним улюбленим місцем відпочинку для кількох поколінь мешканців України, не могли не відбитися на рекреаційній поведінці населення у 2015 р. Майже третина опитаних

(31,3 %) зізналася соціологам, що взагалі не мала відпустки (а у 2013 р. таких було 38,6 %). Інша третина респондентів (31,4 %) провели відпустку, займаючись домашніми справами (у 2013 р. – 25,3 %); 7,5 % займалися під час відпустки додатковою роботою (у 2013 р. – 3,3 %); 4,5 % їздили за покупками, у сімейних справах (у 2013 р. – 0,8 %). Отже, відносно більшості опитаних час на фіксований відпочинок у 2015 р. з-поміж масиву повсякденних справ виділити не вдалося. Проте, незважаючи на труднощі життя в постмайданній Україні, 45,3 % громадян не стали сидіти вдома в період відпусток (а у 2013 р. таких було 30 %). Відпочивали за путівкою, курсівкою (лікувальною, туристичною тощо) в Україні 3,3 % опитаних (у 2013 р. – 2,8 %); відпочивали у курортному місці без путівки в Україні 10,8 % (у 2013 р. – 10,3 %); відпочивали за кордоном 3,3 % (у 2013 р. – 2,3 %); відпочивали за містом, на дачі – 14,6 % (у 2013 р. – 8,1 %); їздили відпочивати, гостювати до родичів, знайомих 13,3 % (у 2013 р. – 6,5 %); провели відпустку (канікули) якимось інакше – 0,7 % респондентів (у 2013 р. – 1,9 %). Кидається у вічі тренд поширення внутрішнього відпочинку, а також суттєве переважання «неорганізованих» відпочивальників над «організованими», що їдуть на час відпустки (канікул) за путівками/курсівками. Зазначимо, що сума >100 %, бо респонденти мали можливість вибрати кілька варіантів відповіді.

Розглядаючи зв'язок рекреаційних практик з гендерною належністю, можемо констатувати, що залежності між статтю респондентів та характером проведення відпустки (канікул) загалом не виявлено. Натомість, інші соціально-демографічні показники слугують чинниками, що впливають на рекреаційну поведінку (табл. 1). З віком респондентів збільшується кількість тих, хто не мав відпустки як такої. Вікові відмінності проходять по межі приблизно 40 років: ті, хто молодший, частіше відпочивають за кордоном (особливо молодь 18-29 років: 4,7 % юнаків та дівчат практикують закордонні вояжі) та у курортних місцях України без путівки (18-29-річні – з показником 16,1 % своєї вікової групи, 30-39-річні – 13,2 %), а також їздять відпочивати, гостювати до родичів, знайомих (16,9 % і 17,6 % відповідно), ніж представники інших вікових когорт. Представники ж середніх вікових груп – 40-49 років та 50-59 років частіше за інших респондентів проводять відпустку вдома, займаючись домашніми справами (34,1 % і 39,2 % відповідно). Аби під час довгоочікуваної відпустки не лише «розгрібати» купу побутових справ, що мають властивість накопичуватись за рік, може стати в нагоді комбіноване планування бюджетів – часового та фінансового.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання “Як Ви відпочивали, провели переважну частину своєї відпустки, канікул минулого року?” залежно від віку, сімейного стану та типу населеного пункту, де проживають респонденти (2016, %)

Варіанти відповідей	Соціально-демографічні показники												
	Вік					Сімейний стан		Тип населеного пункту			Загалом		
	18–29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	60–69 років	70 років і більше	Перебування у шлюбі (у т.ч. незареєстрованому)	Неперебування у шлюбі (з різних причин)	Київ	Велике місто		Невелике місто	
Відпочивав за путівкою, курсівкою в Україні	2,9	4,1	4,2	3,0	2,3	2,8	3,7	2,4	5,0	4,3	2,3	3,1	3,3
Відпочивав у курортному місці без путівки (в Україні)	16,1	13,2	9,8	10,5	6,2	2,1	11,3	10,0	14,3	13,7	10,7	8,0	10,8
Відпочивав за кордоном	4,7	3,8	3,8	3,0	1,5	1,4	3,6	2,8	10,7	2,3	3,1	2,6	3,3
Відпочивав за містом, на дачі	16,9	14,3	14,3	15,7	13,9	8,4	15,5	12,9	35,0	17,6	14,5	7,5	14,6

Іздив відпочивати, гостювати до родичів, знайомих	16,9						
Іздив за покупками, у сімейних справах	5,7	5,8	4,2	5,0	2,7	0,7	5,1
Провів відпустку вдома, займався домашніми справами	30,6	33,2	34,1	39,2	24,3	16,8	33,5
Займався під час відпустки додатковою роботою	10,6	9,3	6,6	6,9	4,6	2,8	7,4
Не мав відпустки	25,2	24,5	24,4	27,6	44,8	63,6	28,7
Провів відпустку інакше	0,8						
	0,8						
	1,7						
	0,0						
	0,8						
	0,0						
	0,6						
	1,0						
	1,4						
	0,5						
	0,9						
	0,5						
	0,7						

Респонденти, які перебувають у шлюбі (у т.ч. незареєстрованому), частіше, ніж ті, що з різних причин у ньому не перебувають

(незаміжні/неодружені, розлучені, вдівці), мають відпустку (71,3 % проти 63,8 %) і частіше відпочивають за межами свого населеного пункту (47,6 % проти 41,0 % відповідно).

Зі зниженням рівня урбанізованості населеного пункту, де мешкають респонденти, зростає кількість тих, хто визнав, що не мав відпустки (канікул) минулого року. У відсутності офіційного часу на відпочинок зізналися 16,4 % киян, 28,8 % мешканців великих і 32,5 % – невеликих міст і 35,5 % селян. Отже, маємо чіткий територіально-просторовий континуум, де на одному полюсі (столичний мегаполіс) сконцентровані максимальні значення за усіма різновидами відпочинку, а на іншому (село) – мінімальні. Приблизно кожен третій киянин і шостий мешканець іншого великого міста відповів, що відпочивав за містом, на дачі. Причому кількість киян-дачників у 2015 р. у процентному відношенні зросла в 1,7 рази порівняно з 2013 р. (35 % проти 20,6 %). Якщо взяти до уваги ту обставину, що для чималої кількості співгромадян дача (присадибна ділянка) відіграє важливу роль у життєзабезпеченні сім'ї, то перебування на ній є не суто відпочинком, а й «обов'язковою» фізичною працею у побутовій справі вирощування овочів та фруктів. Рисою нових часів виступає та тенденція, що для певних категорій населення поняття «дача» позбувається утилітарного сенсу і типово-радянського штампу «б соток» – відтепер ділянка за містом частіше розглядається як місце рекреації на європейський лад (задля зустрічі з друзями, приготування барбекю на свіжому повітрі тощо).

Іншою диференціовальною ознакою стосовно рекреаційної поведінки виявилася освіта респондента – чим її рівень вищий, тим, як правило, частіше її носій відпочиває. Наприклад, визнали, що відпочивали у курортному місці України (з путівкою або без) 8,2 % респондентів з початковою і неповною середньою освітою, 11,0 % – з середньою загальною, 11,5 % – з середньою спеціальною (технікум, училище, коледж), 19,8 % – з першим ступенем вищої освіти (бакалавр), 18,7 % – з повною вищою освітою (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь). Натомість, зізналися, що не мали відпустки (канікул) в році, що передував опитуванню 58,1 %, 40,7 %, 34,0 %, 17,7 % і 22,7 % респондентів відповідно. Встановлено, що відпочивали з виїздом за межі свого населеного пункту 16,3 % респондентів з початковою і неповною середньою освітою, 37,1 % – із середньою загальною і середньою спеціальною освітою (сумарно), 60,9 % – з повною, а також неповною вищою освітою (сумарно).

Значущим фактором нерівності в реалізації рекреаційних планів, як випливає з даних Моніторингового дослідження – 2016, є

соціально-економічна нерівність. Те, що більшість опитаних не полишали свій населений пункт з метою відпочинку, не означає, що всі вони – домосіди за вдачею. Зв'язок рекреаційної поведінки з матеріальним становищем сім'ї респондентів (за оцінками останніх) простежується з аналізу даних таблиці 2.

У дослідницьких цілях ми об'єднали тих, хто охарактеризував матеріальний стан своєї сім'ї загалом за останні 2-3 місяці, що передували опитуванню, фразами «часто не маємо грошей та харчів – інколи жебракуємо» та «не вистачає продуктів харчування – інколи голодуємо» до однієї групи «злиденні»; тих, кому вистачає лише на продукти харчування та вистачає загалом на прожиття – до групи «незаможні»; тих, кому вистачає на все необхідне, але без заощаджень, тих, кому вистачає на все необхідне, але з заощадженнями, а також тих, хто живе у повному достатку – до групи «заможні». Також ми послуговувалися оцінками матеріального становища сім'ї в цілому (злиденне, бідне, середнє, заможне, багате).

З даних таблиці 2 вбачається, що чим краще матеріальне становище сім'ї (за оцінками респондентів), тим частіше вони відпочивають у той чи інший спосіб, а найбагатші, крім того, рідше проводять відпустку вдома. Чим гірше матеріальне становище респондентів, тим частіше вони посилаються на відсутність відпустки, за якою криється неможливість з фінансових причин поїхати відпочити куди-небудь: більшості населення України вітчизняні курорти не по кишені, не кажучи вже про закордонні, а дача є далеко не в усіх. Для значної частини населення єдиним виходом є відпочинок у межах свого населеного пункту, що, звісно не є повноцінним без зміни обстановки, відпочинку від оточуючих людей, іноді навіть найбільш близьких.

Результати дослідження також демонструють, що на рекреаційну поведінку впливає соціальний ареал особистості. Серед індивідів, які вважають себе насамперед мешканцем села, району чи міста, в якому живуть, лише 38,8 % виїжджали відпочивати подалі від дому; серед тих, хто вважає себе головним чином мешканцем регіону (області чи кількох областей), де живе – 37,9 %; серед тих, хто передусім ідентифікує себе як громадянина України – 46,2 %; серед тих, хто насамперед оцінює себе як представника свого етносу, нації (що, як відомо, ширше за державні кордони) – 73,1 %, серед тих співгромадян, хто переважно вважає себе громадянином Європи або світу – 67,7 %.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання «Як Ви відпочивали, провели переважну частину своєї відпустки, канікул минулого року?» залежно від матеріального становища сім'ї респондентів (за оцінками останніх) (2016, %)

Варіанти відповідей	Матеріальне становище сім'ї		
	Визначення матеріального стану сім'ї загалом за останні 2-3 місяці до опитування	Оцінка матеріального становища сім'ї в цілому	Оцінка змін у матеріальних умовах сім'ї за останні 12 місяців
Сума відповідей "інколи жebraкуємо" і "інколи голодуємо" (злиденні)			
Сума відповідей "вистачає лише на продукти харчування" і "вистачає загалом на прожиття" (незаможні)			
Сума відповідей "вистачає на все необхідне без заощаджень", "те саме із заощадженнями" та "живемо у повному достатку" (заможні)			
Злиденне			
Бідне			
Середнє			
Сума відповідей "Зажможне" та "Багате"			
Погіршилися			
Залишились такими самими			
Поліпилися			

Відпочивав за путівкою, курсівкою в Україні	1,0	2,5	8,3	1,4	1,6	4,9	6,9	2,5	6,6	5,1
Відпочивав у курортному місці без путівки (в Україні)	5,0	10,3	17,3	6,9	7,1	14,4	17,2	10,5	12,9	8,5
Відпочивав за кордоном	0,0	2,8	7,9	2,8	1,2	4,8	20,7	2,1	8,8	3,4
Відпочивав за містом, на дачі	16,8	13,2	21,3	22,2	11,7	15,7	44,8	12,9	21,5	18,6
Їздив відпочивати, гостювати до родичів, знайомих	7,9	12,5	18,9	2,8	10,3	16,6	24,1	12,0	18,0	18,6
Їздив за покупками, у сімейних справах	5,0	4,0	7,1	4,2	3,2	4,9	31,0	3,7	8,5	1,7
Провів відпустку вдома, займався домашніми справами	22,8	32,4	30,3	29,2	30,8	32,7	17,2	32,0	27,8	35,6
Займався під час відпустки додатковою роботою	8,9	8,1	4,3	12,5	6,0	8,5	6,9	7,4	7,3	11,9

Не мав відпустки	43,6	32,3	20,5	30,6	39,9	23,4	27,6	32,8	25,9	23,7
Провів відпустку у інакше	1,0	0,6	1,2	1,4	0,6	0,8	0,0	0,8	0,6	0,0

На цих даних добре простежується, що усі респонденти займають певне місце на шкалі локальності – глобальності (докладніші висновки можна буде зробити після додаткових опитувань). До речі, наші дані кореспондуються з результатами опитування, яке проводила компанія R&B Group, згідно з яким «35 % громадян України виїжджають за межі свого населеного пункту не частіше 1 разу на рік, 50 % – здійснюють це щоденно, 13 % – від 1 до кількох разів на тиждень, 20 % – від 1 до кількох разів на місяць, а 17% – від 1 до кількох разів на півріччя. Крім того, 14 % опитаних ніколи не були в інших областях країни» [1, 2].

Серед чинників, що визначають той чи інший тип рекреаційної поведінки, чільне місце посідає такий, як самоідентифікація соціального становища. Для його з'ясування ми послуговувалися відповідями респондентів на декілька запитань анкети. Класичне запитання щодо розташування себе на уявній соціальній драбині стосовно предмета нашого дослідження дало змогу встановити, яка соціально-статусна позиція відповідає кожному варіанту проведення відпустки (канікул). Отже, практиці відпочинку за путівкою, курсівкою в Україні віддають перевагу індивіди, які мають місце на уявній соціальній драбині, що дорівнює 3,68 (середній (середньозважений) бал розраховувався в інтервалі від 1 до 7); практиці відпочинку у курортному місці України без путівки – 3,71; практиці відпочинку за кордоном – 4,38; практиці відпочинку за містом, на дачі – 3,71; практиці поїздки відпочивати, гостювати до родичів, знайомих – 3,51; практиці поїздки за покупками, у сімейних справах – 3,78; практиці домашнього проведення відпустки, заняття домашніми справами – 3,20; практиці займатися під час відпустки додатковою роботою – 3,29. Не мали відпустки ті респонденти, чий бал соціально-статусної ідентифікації дорівнює 3,04, тобто ті, хто займає, за самооцінкою, найскромніше соціальне становище. Інші запитання з вище зазначеного комплексу доповнюють цю картину. 23,4 % респондентів, скоріше задоволених своїм становищем у суспільстві, відпочивали на курортах України (з путівкою або без), тоді як серед скоріше незадоволених таких виявилось 9,3 %, не мали відпустки 21,5 % і 36,8% відповідно. Серед тих, хто відносить себе до

середнього класу в Україні, відпочивали у той чи інший спосіб під час відпустки 61,8 %, а серед тих, хто не відносить – лише 32,7 %, причому перевага представників середнього класу перед нижчими верствами (за самооцінкою) зафіксована по кожній з рекреаційних практик. Зізнались, що не мали відпустки 21,5 % і 38,5 % відповідно.

Сфера зайнятості, соціально-економічний статус індивідів, рівень задоволення ними своєю роботою також впливають на те, яку модель проведення відпустки обере респондент і чи матиме він її взагалі (табл. 3).

Т а б л и ц я 3

Розподіл відповідей на запитання «Як Ви відпочивали, провели переважну частину своєї відпустки, канікул минулого року?» залежно від статусу та типу зайнятості респондентів, задоволення ними своєю роботою в цілому (2016, %)

Варіанти відповідей	Показники, що характеризують соціально-трудові відносини									
	Статус зайнятості				Тип зайнятості				Задоволення своєю роботою в цілому	
	Роботодавці	Самозайнятий (ПД, фрілансер)	Найманий працівник	У даний час не працюю	Робітники різної кваліфікації	Спеціалісти різного профілю	Підприємці	Непрацюючі пенсіонери	Сума відповідей “зовсім не задоволений” та “скоріше не задоволений”	Сума відповідей “цілком задоволений” та “скоріше задоволений”
Відпочивав за путівкою, курсівкою в Україні	6,3	2,9	4,7	1,9	3,3	5,3	6,4	1,2	1,8	5,7
Відпочивав у курортному місці без путівки (в Україні)	28,1	21,3	11,8	7,6	6,5	17,3	27,7	3,0	9,5	15,4
Відпочивав за кордоном	15,6	7,4	4,0	1,5	2,5	6,4	11,8	1,0	1,8	6,6

Відпочивав за містом, на дачі	28,1	16,2	17,2	11,6	13,6	24,4	12,8	10,9	13,3	19,3
Їздив відпочивати, гостювати до родичів, знайомих	28,1	14,0	15,5	10,1	12,5	18,7	18,1	6,2	14,0	17,2
Їздив за покупками, у сімейних справах	3,1	5,1	5,7	3,3	3,8	7,4	7,4	1,7	3,9	6,4
Провів відпустку вдома, займався домашніми справами	15,6	23,5	38,9	24,8	42,5	34,3	15,9	22,0	36,1	35,8
Займався під час відпустки додатковою роботою	3,1	9,6	10,1	4,7	9,3	8,5	6,4	3,5	11,2	9,4
Не мав відпустки	18,8	25,7	17,7	47,3	22,9	11,7	25,5	57,7	22,5	18,0
Провів відпустку інакше	0,0	0,0	1,0	0,6	0,5	0,4	0,0	0,2	0,4	0,9

Дані таблиці 3 свідчать про те, що відпочивали у той чи інший спосіб, використовуючи один з перших чотирьох запропонованих варіантів проведення відпустки 78,1 % роботодавців (власників, які використовують найману працю інших), 47,8 % самозайнятих (тобто зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю та представників вільних професій), 37,7 % найманих працівників і лише 22,6 % індивідів, не працюючих на момент опитування. Отже, простежується чітка тенденція: чим вище соціально-економічний статус людини, тим з більшою ймовірністю вона організовує собі різноплановий відпочинок під час відпустки. З іншого боку, у цьому сенсі будь-який статус зайнятості кращий порівняно з відсутністю роботи (фактичною чи юридично підтверженою). Показово, що навіть роботодавці і самозайняті, тобто ті, хто належить до економічно активних індивідів, далеко не всі мають щорічну відпустку. Відповіли соціологам, що такої не мають 18,8 % і 25,7 % респондентів з наведених груп відповідно. Задоволені своєю роботою в цілому частіше, ніж незадоволені відпочивають за кожною із запропонованих соціологами позицій, наприклад, у курортних місцях України (без путівки) (15,4 %

проти 9,5 % відповідно). Незадоволені своєю роботою респонденти частіше вказали в анкетах, що не мають відпустки (22,5 % проти 18,0 %), ніж задоволені. (Що тут причина, а що – наслідок, можуть прояснити більш тонкі методи). Бюджетники частіше за представників інших соціально-професійних груп проводять відпустку вдома, займаючись домашніми справами (38,3 % проти 22,5 % відповідно), ніж працівники приватного сектору економіки; спеціалісти різного профілю частіше, ніж інші верстви населення, відпочивають за містом, на дачі; підприємці частіше відпочивають на курортах; непрацюючі пенсіонери частіше взагалі фіксовано не відпочивають. У сучасних умовах пострадянського капіталізму відпусткою, а відтак – власним здоров'ям зазвичай жертвують, аби не втратити престижну роботу та/або час для заробляння грошей. Це спостереження ще потребує емпіричного підтвердження. Зауважимо, що навіть ті індивіди, що мають приблизно те саме матеріальне становище, можуть відрізнитись одні від інших за ціннісними орієнтаціями, мотивами діяльності, рівнем культури, стилем життя тощо, не кажучи вже про респондентів, що займають різні сходинки соціальної ієрархії. Розвинені індивіди здатні формувати відносно незалежно від свого соціального становища власний стиль поведінки, в т.ч. рекреаційної, а відтак при всій значущості матеріальних умов життя на вибір індивідами тих чи інших рекреаційних практик, впливає ширше коло факторів.

Одна з головних цілей відпустки у класичному розумінні цього терміна – можливість відновити здоров'я, витрачене за той чи інший період. З огляду на це кількісні показники рекреаційної поведінки не достатні для остаточних висновків: місячна відпустка, що супроводжується палінням та алкоголем приносить здоров'ю людини менше користі, ніж, скажімо, декада активного відпочинку (занять спортом). У соціології самозбережувальна поведінка (синоніми – вітальна, здоров'язбережувальна) визначається як «система дій та установок особистості, що спрямована на збереження здоров'я та продовження життя» [2, 24]. Соціологи відносять до самозбережувальної діяльності «відновлення сил, підтримання здоров'я, сон, догляд за собою (гігієнічний, медичний і т.ін.), спорт, відпочинок (у т.ч. – пасивний)» [3, 84]. Зв'язок між рекреаційною поведінкою та самооцінками стану здоров'я та оцінками медичного обслуговування в Україні можна простежити на даних, що наведені в таблиці 4. Вони демонструють, що ті, хто за станом здоров'я скоріше потребує відпочинку, його часто-густо не отримують, а відпочивають частіше ті респонденти, хто не скаржиться на власне здоров'я.

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання «Як Ви відпочивали, провели переважну частину своєї відпустки, канікул минулого року?» залежно від самооцінок стану здоров'я та оцінок медичного обслуговування (2016, %)

Варіанти відповідей	Показники, що характеризують стан здоров'я населення та сферу охорони здоров'я											
	Самооцінка стану здоров'я загалом		Оцінка характеру змін, які відбулися в житті респондента за останні 12 місяців стосовно медобслуговування				Оцінка депривацій стосовно здоров'я					
							здоров'я		необхідної меддопомоги			
	Сума відповідей "поганий"	Задовільний	Сума відповідей "добрый" і "відмінний"	Сума відповідей "значно погіршилися" і "трохи погіршилися"	Залишилися такими самими	Сума відповідей "значно поліпшилися" та "трохи поліпшилися"	Не вистачає	Важко сказати	Вистачає	Не вистачає	Важко сказати	Вистачає
Відпочива в за путівкою, курсівкою в Україні	2,6	3,4	3,7	2,4	4,2	10,7	2,8	2,2	4,2	3,0	2,5	4,4
Відпочива в у курортном у місці без путівки (в Україні)	5,2	9,3	8,0	10,4	12,4	5,4	6,8	8,9	15,5	7,5	12,0	17,1
Відпочива в за кордоном	3,1	2,3	5,5	2,0	5,4	5,4	2,1	2,6	4,7	1,7	2,8	7,9
Відпочива в за містом, на дачі	12,6	14,3	16,9	14,5	14,8	14,3	12,2	14,0	17,1	12,0	13,9	20,6

Їздив відпочивати, гостювати до родичів, знайомих	6,8																			
Їздив за покупками, у сімейних справах	2,9	4,0	6,7	3,5	6,2	5,4	3,5	4,4	5,6	3,0	7,1	5,8								
Провів відпустку вдома, займався домашніми справами	22,0	36,5	29,2	31,5	31,4	28,6	30,8	36,9	30,3	34,8	29,6	27,3								
Займався під час відпустки додатковою роботою	3,7	8,2	9,2	7,2	8,1	7,1	5,0	8,1	9,5	6,7	6,8	8,6								
Не мав відпустки	50,5	27,6	23,3	33,4	27,8	30,4	41,8	25,5	23,2	35,1	31,8	22,9								
Провів відпустку інакше	0,5	0,6	1,0	0,8	0,6	0,0	0,4	0,4	1,1	0,7	0,6	0,7								

Ті респонденти, які оцінили характер змін у медобслуговуванні за 12 місяців, що передували опитуванню, як поліпшення, частіше відпочивали під час відпустки у той чи інший спосіб, ніж ті, хто оцінив стан справ у медицині як погіршення (48,3 % проти 41,3 % відповідно). Дані Моніторингового дослідження – 2016 свідчать про статистично значущі зв'язки між суб'єктивними показниками здоров'я та основними соціально-демографічними характеристиками населення. Відповіли, що їм не вистачає здоров'я, 45,4 % жінок і 33,5 % чоловіків, що вистачає – 38,7 % жінок і 50 % чоловіків; інші вагалися з відповіддю. Вистачає здоров'я, за їхніми самооцінками, 68,8 % респондентів молодого віку (18-29 років), 49,4 % – середнього віку (30-55 років) і лише 18,9 % – старшого віку (більше 55 років); не вистачає – 17,1 %, 31,1 % і 68,4 % відповідно.

Респондентам у 2016 р. також було запропоновано запитання «Як Ви загалом оцінюєте стан свого здоров'я?». Отримані відповіді ми інтерпретували за 5-бальною шкалою (1 – «дуже поганий», 2 – «поганий», 3 – «задовільний», 4 – «добрий», 5 – «відмінний»), на

основі якої було побудовано відповідні індекси. Середнє значення індексу суб'єктивного здоров'я населення у 2016 р. дорівнює 3,07 (а у 2012 р. – 2,9; у 2014 р. 3,1). Максимальна самооцінка здоров'я зафіксована у студентів (3,7). Далі по мірі зниження індексу йдуть підприємці (3,3) і домогосподарки (3,29). У робітників різної кваліфікації і спеціалістів різного профілю індекси суб'єктивного здоров'я виявились однаковими – 3,2, але це вище ніж у непрацюючих осіб працездатного віку (3,0). Найнижчий індекс був зафіксований серед непрацюючих пенсіонерів (2,48). Інші соціально-професійні групи не мали достатньої статистичної наповненості, тому індекси щодо них не обчислювались.

На суб'єктивну оцінку здоров'я також впливає розмір населеного пункту, де мешкає респондент. Відповідні індекси для респондентів, що мешкають у сільській місцевості, становлять 3,02, у селищі міського типу – 3,05, у малих містах (до 50 тис. населення) – 3,04, у середніх містах (від 50 до 500 тис.) – 2,62, у великих містах (від 500 тис. і більше) – 3,12. «Провисання» вищевказаного показника стосовно середніх міст не дозволяє констатувати лінійний характер закономірності щодо впливу рівня урбанізованості населеного пункту на рівень суб'єктивного здоров'я (це питання потребує додаткового вивчення). Вочевидь, певні негативні сторони життя у великих містах значною мірою компенсуються доступом до кращого медобслуговування, що і відбивається на відповідних самооцінках.

«Самозбережувальна поведінка – це не лише своєчасне звертання за кваліфікованою допомогою, але і певний стиль життя, що передбачає активні заняття фізкультурою, відмову від паління та алкоголю, регулярні профілактичні огляди» [4, 113]. Згідно з даними Моніторингового дослідження 2016, більшості опитаних притаманна фізична неактивність. Лише 14,5 % респондентів сказали, що протягом тижня, що передував опитуванню (разом із вихідними) у вільний від основної та домашньої роботи час, займалися ранковою гімнастикою та фізкультурою (у 2012 р. – 11,6 %); 8,4 % – бігом та оздоровчими прогулянками (у 2012 р. – 6,6 %); 6 % – відвідуваннями плавального басейну, занять в спортзалі та/або на стадіоні, спортивних майданчиках (у 2012 р. – 3,3 %). Серед молоді (18-29 років) відповідні показники у 2016 р. – 19,7 %, 12,7% та 10,9 % – кращі порівняно з іншими віковими групами. І все ж улюбленими дозвілєвими практиками молодих українців у 2016 р. залишаються перегляд телепередач – 63,6 % посилань (загалом по вибірці – 72,5 %) і заняття з комп'ютером – 55,6 % (загалом по вибірці – 36,3 %). Істотний дисбаланс між рухомою активністю громадян та пасивним сидінням за

електронними гаджетами на користь останнього постає як складна соціальна проблема, до вирішення якої можна наблизитися завдяки застосуванню комплексу заходів.

В останні роки слова «відпустка» і «літо» перестають бути обов'язковою для українців парою синонімів. У відпустку тепер йдуть у різні пори року, тим більше, що серед окремих верств населення стає дедалі популярнішою модель дроблення відпустки щонайменше на дві частини і по-європейські відпочивати і в холодну, і в спекотну пори року. До речі, оскільки структура дозвілля та рекреації в різні пори року суттєво відрізняється, методично важливо уточнювати, в який саме часовий проміжок протягом року респондент використовує своє конституційне право на відпочинок.

«Орієнтація на здоровий спосіб життя більшою мірою впливає на стан здоров'я індивіда, часто дозволяючи нейтралізувати вплив інших факторів (спадковість, навколишнє середовище, позиція на соціальній драбині тощо)» [5, 184-185]. Працюючи над підвищенням культури здорового способу життя населення, треба поряд з тим реформувати економіку і туристично-оздоровчу галузь зокрема, щоб кожному мешканцю України знайшлося місце відпочинку, яке задовольнило б його інтерес та фінансові можливості. Зважаючи на те, що у світі набирає популярності такий різновид туризму, як медичний, нашому суспільству ще треба буде засвоїти загальноцивілізаційні закономірності, коли люди з більш високими доходами та освітою схильні до більш високих інвестицій у власне здоров'я як специфічний вид людського капіталу (М. Гросман) [6, 15]. Важливо, щоб громадяни отримували від відпустки, крім поліпшення стану здоров'я, нові враження, щоб вони обирали активні види відпочинку, займалися культурно-пізнавальним туризмом, подорожували як іншими країнами, так і здійснювали екскурсійні поїздки по Україні – за визнаннями, а також незвичними маршрутами.

Висновки цього дослідження.

1. Аналіз рекреаційних практик населення України залежно від статі респондента не виявив істотних розбіжностей. Вельми суттєва різниця в рекреаційних практиках фіксується залежно від віку респондентів. Факторами впливу на рекреаційну поведінку виступають також сімейно-шлюбний статус, суб'єктивні оцінки респондентами матеріального становища своєї сім'ї, а також соціально-статусна самоідентифікація.

Портрет типового відпустника, за нашими даними, виглядає наступним чином: він а) є здебільшого людиною до 40 років; б) має вищу освіту або знаходиться в процесі її одержання; в) є, як правило,

мешканцем столиці або іншого великого міста; г) має доходи вищі за середній рівень (принаймні, у суб'єктивному оцінюванні); д) здебільшого є людиною, яка позитивно оцінює власне здоров'я.

Ми також виявили диференціовальний вплив на суб'єктивну оцінку власного здоров'я таких незалежних змінних, як стать, вік, тип зайнятості (роботи) та деякою мірою тип населеного пункту, де мешкає респондент.

2. Різноманіття природно-кліматичних зон та численні культурно-історичні пам'ятки роблять Україну привабливою для розвитку рекреаційної та туристичної інфраструктури, різні сегменти якої здатні конкурувати за потенційного споживача цих послуг. Тому раціональна система організації активного відпочинку громадян, науково спланована географія оздоровчої галузі становлять важливий внесок в примноження людського капіталу держави.

3. Типовою в сучасних умовах є ситуація, коли за рахунок економії вільного часу, у т.ч. часу на рекреацію індивіди намагаються збільшити тривалість оплачуваної праці, що виливається в погіршення стану здоров'я та падіння працездатності зайнятого населення через систематичне недовідтворення організму. Для досягнення та підтримання громадянами рівня здоров'я, що відповідає певним віковим нормативам та покращення на цій основі працездатності та життєвої активності, треба підвищувати питому вагу активних компонентів відпочинку, як щоденного, так і щорічного.

4. Державним установам та некомерційним організаціям важливо опанувати методи м'якої пропаганди прогресивних форм рекреаційної поведінки, що максимально сприяють як відновленню сил організму, так і розвитку особистості. У навчально-виховній роботі серед школярів і студентів варто підкреслювати цінність здоров'я через соціальний престиж та матеріальний успіх особистості, а за допомогою ЗМІ, творів мистецтва, музейної та виставкової діяльності формувати у молодого покоління сталу орієнтацію на здоровий спосіб життя.

Використання часу у період відпустки (канікул) є одним з важливих критеріїв вибору громадянами тієї чи іншої моделі рекреації, наочною ілюстрацією індивідуального співвідношення праці та відпочинку протягом календарного року. У світлі пенсійної та медичної реформи, що стартувала в Україні з початку 2017 року, питання відповідальності людини за власне здоров'я набуває особливого значення.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

1. Оскільки у сучасному українському суспільстві має місце соціальне розшарування не лише за забезпеченням матеріальних потреб, але й за ресурсом вільного часу, для дослідження повсякденної діяльності і рекреаційної поведінки перспективним видається використання методу бюджету часу.

2. При цьому середньостатистичні показники, що характеризують рекреаційну поведінку громадян, доцільно доповнювати даними, отриманими в процесі багатовимірного статистичного аналізу.

3. Було б варто, на наш погляд, перевірити гіпотезу про взаємозв'язок якості життя та рівня соматичного здоров'я.

4. Цікаво було б також встановити співвідношення активних і пасивних компонентів у структурі відпочинку різних груп населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Треть украинцев никуда не ездит // Аргументы недели. – 2016. – № 48. – 29.11.
2. Журавлева И. В. Отношение к здоровью индивида и общества / Ин-т социологии РАН. – М. : Наука, 2006. – 238 с.
3. Караханова Т. М. Повседневная деятельность городских работающих женщин как отражение изменений в их ценностных ориентациях // Повседневная деятельность и бюджет времени населения России и их изменения / Отв.ред. В.Д. Патрушев . – М. : Изд-во Института социологии РАН, 2003. – 120 с.
4. Назарова И. Б. Субъективные и объективные оценки здоровья населения // Социологический журнал. – 1998. – № 3/4. – С. 111-114.
5. Ковалёва А. А. Самосохранительное поведение в системе факторов, оказывающих влияние на состояние здоровья // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2008. – Т. XI. – № 2. – С. 179-191.
6. Рощина Я. М. Стиль жизни в отношении здоровья: имеет ли значение социальное неравенство? // Экономическая социология. – 2016. – Т. 17. – № 3. – С. 13-34.

Беленок А., Мацко-Демиденко И. Рекреационное поведение граждан Украины.

Статья посвящена проблеме рекреационных практик в постмайданном обществе. Проанализировано влияние на рекреационное поведение украинских граждан ряда социально-демографических и социальноэкономических факторов.

Ключевые слова: рекреационное поведение, рекреационные практики, здоровье, здоровый образ жизни, социология медицины.

Belenok A., Matsko-Demydenko I. Recreation behavior of Ukrainian citizens.

The article deals with the problem of recreation practices in Post-Maidan society. The influence of a number of socio-demographic and socio-economic factors on recreation behavior of Ukrainian citizens was analyzed.

Keywords: recreation behavior, recreation practices, healthy lifestyle.

Зоська Я., Катаєв С.

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ М. ЗАПОРІЖЖЯ: СОЦІОЛОГІЧНА ОЦІНКА СТАНУ ТА СПРИЙНЯТТЯ

У статті розглянуто результати соціологічного дослідження стану патріотичного виховання в школі. Наголошено, що почуття патріотизму актуалізується у ситуаціях, коли у країні виникає загроза зовнішньої агресії. Підкреслено необхідність активізації патріотичного виховання й одночасного уникання формалізму в цьому процесі. Проаналізовано сприйняття школярами різних форм та методів патріотичного виховання. Наведено результати соціологічного дослідження уявлень школярів щодо явища та почуття патріотизму. На підставі результатів дослідження зазначено, що трохи більше половини респондентів демонструють свою соціалізованість готовністю відповідати очікуванням соціуму стосовно свого патріотизму. Наголошено, що третина школярів знаходиться у стані невизначеності, слабким усвідомленням запиту суспільства на їх громадянські почуття. Зазначено, що громадянськість у цих школярів ще не актуалізувалася. Визначено, що кожний шостий-сьомий знаходиться у стані нонконформістського заперечення, відвертого небажання відповідати очікуванням дорослих стосовно «бути» або «вважати себе» патріотом.

Ключові слова: дієвий патріотизм, ефект насиченості, мімікрія, патріотизм, патріотичне виховання, патріотичні заходи, формальний патріотизм, школярі.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

В умовах загострення зовнішньополітичних обставин зростає значення патріотизму. Для ведення бойових дій, здійснення мобілізації та інших дій, які потребують дієвого прояву патріотизму, необхідні люди, які здатні захищати країну з мотивами морального порядку, а не тільки підкоряючись законам. У зв'язку з цим актуальним є вивчення стану патріотичного виховання в школах, проявів патріотизму серед молоді.